

БАГАРАДАВА Таццяна Робертаўна

**Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Еўфрасінні Полацкай, Полацк
кандыдат філалагічных навук, дацэнт**

**КАНЦЭПТУАЛЬНАЯ НАКІРАВАНАСЦЬ АПОВЕСЦІ Я. БЯГАНСКОЙ
«МАЯ ГАЛГОФА. СТАРОНКІ ПЕРАЖЫТАГА» (1978, 1990)**

Анатацыя. У артыкуле аналізуецца аўтабіяграфічная аповесць беларускай паэтэсы, пісьменніцы і перакладчыцы Я. Бяганскай (1908 – 1992), складаны лёс якой у гады сталінскіх рэпрэсій адлюстроўвае разгледжаны твор. Рэтраспектыўнае ўзнаўленне перажытага, гранічная дакладнасць адлюстравання чалавечых пачуццяў, фактаграфічная дакладнасць перадачы падзей, гістарычны кантэкст сталіся здабыткам пісьменніцкай аповесці.

Ключавыя словы: аўтабіяграфічная проза, мемуарны жанр, рэтраспектыўнае ўзнаўленне падзей, храналагічны выклад.

Abstract. The article analyzes the autobiographical novel by the Belarusian poet, writer and translator Y. Beganskaya (1908 – 1992), whose difficult fate during the years of Stalinist repressions reflects the considered work. The retrospective reproduction of the experience, the utmost reliability of the reflection of human feelings, the factual reliability of the transmission of events, the historical context became the property of the writer's story.

Key words: autobiographical prose, memoir genre, retrospective reproduction of events, chronological presentation.

Адным з сегментаў беларускай літаратуры пасля 1985 г. стала аўтабіяграфічная проза, выданне якой было немагчымае ў ранейшых умовах. Падкрэсліваючы значную ролю аўтабіяграфіі ў станаўленні літаратуры, С. Андрэюк адзначаў: «Асабліва пацверджана, якое важнае значэнне для творчасці мастака слова мае біяграфія <...>. І чым больш багатая яна на падзеі, на душэўныя перажыванні, на высокія памкненні духу, тым больш жыццёвай, праўдзівай, разнастайнай па тэматыцы, па вобразнай сістэме, больш шчырай і пераканальнай эмацыянальным ладам будзе творчасць» [1, с. 9].

Да дадзенага літаратурнага пласту належаць найперш мемуары незаконна рэпрэсаваных у першай трэці XX ст. айчынных аўтараў, што былі рэабілітаваны ў 1950 – 1960-я гг. падчас хрушчоўскай «адлігі».

У працяг забароненай і траўматычнай тэмы ГУЛАГА і сталінскіх рэпрэсій расійскіх пісьменнікаў Аляксандра Салжаніцына (1918 – 2008) і Варлама Шаламава (1907 – 1982) беларуская літаратура адгукнулася шэрагам падобных твораў. Сярод іх – аўтабіяграфічныя аповесці Ядвігі Бяганскай (1908 – 1992) «Мая Галгофа. Старонкі перажытага» (1978, 1990), Барыса Мікуліча (1912 – 1954) «Аповесць для сябе» (1987, 1988, поўнае кніжнае выданне – 1993), Сяргея Грахоўскага (1913 – 2002) «Такія сінія снягі» (1988), «Зона маўчання» (1990), «З воўчым білетам» (1991), Паўла Пруднікава (1911 – 2000) «Яжовыя рукавіцы» (1989), «Пекла» (1991), Ларысы Геніюш (1910 – 1983) «Сповідзь» (1991). Быццё на акупаванай беларускай тэрыторыі, ваенныя рэаліі, фрагментарна адлюстраваныя на старонках гэтых твораў, сталіся своеасаблівым фонавым кантэкстам чалавечага існавання.

Складаны лёс паэтэсы, празаіка і перакладчыка Ядвігі Іосіфаўны Бяганскай (літаратурны псеўданім Ядвіга Рута) падобны да лёсаў тысяч ахвяр рэжыму, беспадстаўна рэпрэсаваных і кінутых у сталінскія засценкі. Бацька і першы муж будучай пісьменніцы ў 1937 г. былі арыштаваныя і расстраляныя. У тым жа годзе трапіла ў астрог і сама Я. Бяганская, якую праз некаторы час асудзілі на дзесяць год лагераў і адправілі на Калыму. Пасля рэабілітацыі ў 1955 г. яна пераехала з сям'ёй на пастаяннае месца жыхарства ў Мінск і стала працаваць рэдактарам на беларускім радыё.

Творчым здабыткам аўтаркі стала вершаваная спадчына, шэраг кніг для дзяцей, а таксама пераклады з польскай і славацкай моў. Як празаік Я. Бяганская выступала з 1953 г. Самым знакавым творам пісьменніцы, своеасаблівай чалавечай споведдзю з'явілася аўтабіяграфічная аповесць «Мая Галгофа. Старонкі перажытага» (упершыню надрукавана ў часопісе «Полымя» за 1993 г.).

Не страціўшы жыццёвага імпульсу, пісьменніца ўзнёсла пачынае твор з рэтраспекцыі ўласнага быцця, адлюстроўваючы праз яго прызму асноўныя вехі эпохі: *«Сёння мне нават не верыцца, што я пражыла такое доўгае і багатае на падзеі жыццё. Гэта ж на маёй памяці здзейснілася Вялікая Катрычніцкая Рэвалюцыя, адгрымелі гады Імперыялістычнай, Грамадзянскай і Вялікай Айчыннай войнаў, нарадзілася першая ў свеце дзяржава працоўных – Саюз Савецкіх Сацыялістычных рэспублік. Гэта на маёй памяці на вуліцах Менска запаліліся першыя электрычныя ліхтары, зазвінеў трамвай, запела, загаварыла радыё, успыхнулі блакітныя экраны тэлевізараў, чалавек паляцеў у космас»* [2] [Тут і далей пераклад з рускай мовы наш. – Т.Б.]. З кантэксту аповеду чытач можа даведацца пра атмасферу і выкладчыцкі кантынгент БДУ перыяду 1920-х гг., беларускае літаратурнае асяроддзе, прасачыць уплывы і зразумець вытокі пісьменніцкага таленту Я. Бяганскай: *«У нас у той час былі цудоўныя выкладчыкі, такія як прафесары Замоцін, Піятуховіч, Барычэўскі, Бузук, Пічэта. Гэта былі людзі высокай культуры і эрудыцыі. <> Разам са мной на курсе вучылася нямала маладых беларускіх паэтаў. <> Сярод іх*

былі Паўлюк Трус, Пятро Глебка, Тодар Кляшторны, Максім Лужанін, Сяргей Дарожны» [2]. Аўтарка распавядае пра ўласную сям’ю і хатнюю атмасферу: літаратурна-музычныя вечарыны, дыскусіі, чытанне вершаў і спяванне песень; вядзе гаворку пра тагачасную пісьменніцкую эліту, пад відавочным уплывам якой адбылося фарміраванне яе будучага пісьменніцкага таленту: *«Хата ў маіх бацькоў была даволі прасторная, і таму ў нас часценька збіралася паэтычная моладзь. Тут бывалі і Броўка, і Куляшоў, і Хведаровіч, і Астапенка, і Таўбін, і Хадыка»* [2].

Прытрымліваючыся храналогіі падзей, Я. Бяганская распавядае пра 1930-я гг. у кантэксце існавання дзвюх дыяметральна супрацьлеглых і супярэчлівых рэальнасцей: у адной з іх ішло развіццё беларускай культуры, нацыянальнай спадчыны і мовы (у тэатры ставіліся п’есы беларускіх аўтараў, у школах выкладанне вялося выключна на роднай мове); у другой – з’яўляліся так званыя «ворагі народа», «шпіёны», «дыверсанты», «шкоднікі», мелі месца шматлікія арышты, жаклівыя чаканні начных візітаў чорных «варанкоў», што забіралі бязвінных людзей. З асаблівай горачу і эмацыйнасцю пісьменніца паказвае гістарычны кантэкст 1930-х гг., называючы прозвішчы беларускіх аўтараў і інтэлігенцыі, пакараных за ідэйныя перакананні і нацыянальную самаідэнтыфікацыю: *«Асабліва цяжка было працаваць у гэты час нам, выкладчыкам беларускай мовы і літаратуры»* [2].

Гістарычны кантэкст сталінскай эпохі на прыкладзе ўласнага лёсу паказаны пісьменніцай праўдзіва і пераканаўча: раптоўны арышт, імітацыя следства, шматлікі канвеер допытаў, несправядлівы прысуд «тройкі», адпраўка ў лагер. Дэталёва і падрабязна Я. Бяганская апісвае астражнае быццё: здзекі і гвалт над асобай, завядзёны турэмны побыт, жудасць каменных сцен карцара, безнадзейнасць будняў у камеры смяротнікаў, замах на самагубства. У выніку перамагае прага да жыцця, і нават прысуджаныя дзесяць год папраўчага лагера падаюцца будучай пісьменніцы ўзнагародай за перанесеныя здзекі: *«Жыццё! Божа, як я радавалася, што ўсё гэта страшнае “следства” засталася ззаду»* [2].

Своеасаблівай алузіяй біблейскіх матываў з’яўляецца ўласнае жыццё Я. Бяганскай праз апісанне самых экстрэмальных яго момантаў: *«У атачэнні ўзброенай аховы і аўчарак гналі этап заключаных у аршанскую турму. Сярод натоўку стомленых, спакутаваных мужчын я адна жанчына. <> Вось яна – мая Галгофа. Цяжкі крыж няволі давіць мне на плечы, слёзы заліваюць вочы, ногі падкошваюцца ад слабасці»* [2].

Гранічна трагічна пісьменніца распавядае і пра адпраўку ў лагер: начны цягнік, славуця цяплюшкі, забітыя дошкамі вокны вагонаў. Па дарозе на Поўнач жанчын чакалі маральны гвалт і здзекі супрацоўнікаў НКУС. Праз прыём параўнання Я. Бяганская малюе лагернае быццё і ўласнае знаходжанне ў бараку, где побач вымушаныя былі суіснаваць эліта і самыя ніжэйшыя пласты грамадства: *«Гляджу са свайго трэцяга “паверху”, і перад маімі вачыма ў мініяцюры паўстае ўся Расія – ад інтэлігенцыі ў лепшым значэнні гэтага слова да самага “дна”»* [2].

У лепшых традыцыях аўтабіяграфічнай прозы – дэталёва, рэалістычна, пераканаўча – пісьменніца адлюстроўвае лагерную паўсядзённасць: гвалтоўнае стаўленне мясцовага кіраўніцтва, сацыяльную няроўнасць заключаных, адсутнасць належнага побыту і харчавання, уладкаванне ўласнага лёсу (аўтарка сустрэла ў лагера свайго другога мужа). Мастацкае апісанне прыроды мяжуеца ў аповесці з рэалістычнымі абмалёўкамі паўсядзённага быцця: *«Марозы ў гэтых месцах даходзілі да шасцідзiesiąці градусаў. Зіма цягнулася бясконца <>. Пры моцных марозах здараліся такія туманы, што ўласнай выцягнутай рукі не было відаць. Вясна і восень тут буйныя, імклівыя, кароткія»* [2]. Здзекі лагернага кіраўніцтва даходзілі да найвышэйшай кропкі: маладых маці перасялілі ў парваныя палаткі, дзе жанчыны вымушаныя былі самі здабываць дровы на ацяпленне. Пісьменніца паказвае змену пор года як своеасаблівы паралельны фон лагернага існавання. Прыродныя пейзажы таксама служаць сродкам экспрэсіі пры абмалёўцы злачынстваў мясцовага кіраўніцтва: *«Восенню сопка звычайна рабілася чырвонай ад брускі і, сапраўды, выглядала крывавай»* [2]; суровая паўночная прырода становіцца своеасаблівым адлюстраваннем небяспечнага і складанага становішча краіны: *«Дзякуй богу, ззаду засталіся ледавітыя прасцягі паўночных марэй, айсбергі, туманы, праліў Вількіцкага моцна забіты льдамі»* [2].

Падзеі ў аповесці адбываюцца ў храналагічнай паслядоўнасці: апісанне звычайна будзённага быцця перамяжоўваецца з надзвычайнымі для лагера падзеямі – такімі, як прыезд камісіі з Магадана, або атрыманне доўгачаканай пасылкі з дому. Такім жа фонавым малюнкам служаць апісанне пачатку Вялікай Айчыннай вайны, якая ўскосна аказвае ўплыў на лёсы зняволеных: *«І раптам вайна! Усе мы былі ў жаху ад гэтай страшнай навіны. Усе не знахозілі сабе месца ў трывозе за сваіх блізкіх»* [2]. З ліку палітычных вязняў на фронт пачалі браць былых ваенных; быццё астатніх заключаных працякала паўсядзённа і ізалявана ад ваенных падзей краіны. Адлюстраванне заканчэння вайны апісваецца Я. Бяганскай праз эмацыйны стан зняволеных, якія з задавальненнем прымаюць удзел у зладжаным з гэтай нагоды віншавальным мітынг, выказваючы спадзяванні на заканчэнне тэрмінаў прысуду: *«У лагеры ў гэты дзень было сапраўднае свята. Усе хадзілі нейкія памаладзелыя, пасвятлелыя, радасныя, калі не сказаць – шчаслівыя»* [2].

Лёс будучай пісьменніцы знітаваны з апісаннем форм лагернай працы, праз якія чытач даведваецца пра тагачасную рэчаіснасць: жыццё і гісторыю краіны Саветаў, негатыўныя адносіны людзей да існуючага ладу. Гістарычны кантэкст прысутнічае і ў паказе стаўлення да савецкай улады прадстаўнікоў розных нацыянальнасцяў. Паказальным у гэтым плане падаецца выпадак з крадзяжом украінскай дзяўчынай вялікай колькасці хлеба для сваіх жа бандэраўцаў: *« – Я ненавіджу Савецкую ўладу і ўсіх вас, і буду шкодзіць вам да данца жыцця»* [2].

Гісторыя Беларусі і яе народа таксама паўстае праз паказ лёсу сям’і Я. Бяганскай: апісанне разбуранага вайной будынка, дзе была кватэра ў Мінску, забітыя

ў засценках НКУС бацька і брат, пасівелая ад перажытага гора маці, пасталелая дачка. Пакуты не скончыліся і пасля вызвалення: жыць у Мінску былым палітвязнем забаранялася, працаваць настаўнікамі былым «ворагам народа» ўлады не дазвалялі. Толькі пасля рэабілітацыі пісьменніца змагла вярнуцца ў сталіцу і пачаць паўна-вартаснае жыццё.

Аўтабіяграфічная аповесць Я. Бяганскай напісаная ў 1978 г. Да яе прыпісаны пастскрыптам, датаваны 1990 г., які адлюстроўвае жыццёвае крэда аўтаркі і жанчыны, чыя гісторыя жыцця сталася адбіткам існавання цэлай эпохі: *«Я адчуваю сябе сёння шчаслівым чалавекам – я дажыла нарэшце да часу, якога так доўга і прагна чакала і ў які так непакісна верыла»* [2].

Такім чынам, каштоўнасць аўтабіяграфічнай прозы заключаецца ў тым, што яна застаецца найважнейшай крыніцай звестак пра рэальнае жыццё і творчасць пісьменніка ў кантэксце часу і гісторыі. Слушную заўвагу Л. Сіньковай пра ролю пісьменніка ў «звышлітаратуры» паўнавартасна можна аднесці і да твораў дадзенага кшталту, прызначэнне якіх – «адэкватна перанесці на паперу не менш чым магму чалавечых пакут, і па-другое, з новай выразнасцю ўвасобіць глабальную пагрозу роду *homo sapiens*» [3, с. 40]. У аўтабіяграфічнай прозе аўтар нярэдка дае ацэнку сваім творам, распавядае пра рэальныя падзеі, пакладзеныя ў іх аснову, раскрывае свае творчыя задумкі. Відавочна, што спадчына Я. Бяганскай сталася люстэркам сваёй эпохі, упісалася ў яе лепшыя нацыянальныя літаратурна-мастацкія здабыткі.

ЛІТАРАТУРА

1. Андрэюк, С. Творчасць і біяграфія / С. Андрэюк // Роднае слова. – 2008. – № 3. – С. 7–10.
2. Беганская, Я. Моя Голгофа. Страницы пережитого [Электронный ресурс] / Я. Беганская // Alba Ruthenia-Saga Sire. – Режим доступа: https://adzharaj-kut.blogspot.com/2019/09/2-2-2019_12.html. – Дата доступа: 22.03.2025.
3. Сінькова, Л.Д. Беларуская «звышлітаратура»: літаратуразнаўчыя і літ.-крыт. артыкулы / Л.Д. Сінькова. – Мінск : Кнігазбор, 2019. – 224 с.